

İstanbul ve kentsel dönüşüm: Neoliberalizm kentleri dönüştürürken

İstanbul Büyükşehir Belediyesi, Başbakanlık Toplu Konut İdaresi (TOKİ) ile birlikte 1 milyonu aşkın binanın yıkılmasına, 3-4 milyon kişinin yer değiştirmesine, bu rakamın yaklaşık yarısının da İstanbul dışına sürülmesine yol açacak kapsamda bir planı hayata geçirmeye girişmiş durumda. Bu planın yasal ayağını oluşturacak olan “Dönüşüm Alanları Yasa Tasarısı” ise Meclis gündeminde. Söz konusu yasa tasarısıyla Silahlı Kuvvetler’in elindeki arazilerin dışında kalan tüm arazilere iktidarın ve hatta TOKİ’nin etkin şekilde müdahale etmesinin de yolu açılacak.

Uzun bir zamandan beri İstanbul’un rantasal değeri yüksek noktalarına yönelik projelerle - ve özellikle 2010 Kültür Başkenti “seferberliği” kapsamında atılmaya çalışılan adımlarla - İstanbul’da sermayenin ihtiyaçlarına daha fazla alan açılması, bu eğilimin bir sonucu olarak emekçilerin de daha fazla kent periferilerine itilmesi gündemdeydi.

Öte yandan 2008 yılından itibaren netlik kazanan ve kuvveden ile geçen planlar, “dönüşüm” planının ölçeğinin katlandığını, yalnızca çok gözde noktalarla yetinmeyip İstanbul’un tamamını kapsar hale geldiğini ve dahası süratli, etkin ve muhalefet kabul etmez bir anlayışın hedeflendiğini ortaya koydu.

“Kentsel dönüşüm projesi” olarak adlandırılan planlar bütünü ile, sanayi üretimi İstanbul’un periferilerine ve hatta yabancı ülkelerdeki taşeron bölgelere kaydırılırken, sanayi kuruluşları ile emekçilerin öteden beri barındığı blok ve gecekonduardan kalan arsalara da büyük plazalar, lüks kompleksler, eğlence ve alışveriş merkezleri, turizm ve kültür endüstrisi yatırımları hız kazanmış durumda.

Her ne kadar kentsel dönüşüm ihtiyacı İstanbul'un dizginlenemez nüfusundan ve kilitlenmiş alt yapısından kaynaklı sorunların giderilmesi, "Avrupa Birliği yolunda kentlilik bilincinin" geliştirilmesi türünden

argümanlara dayandırılmaktaysa da bu yatırımların, esas olarak sermayenin ve serbest piyasa ekonomisinin emrine amade olması hedeflenmekte. Böylece uluslararası sermaye kuruluşları, Güneydoğu Avrupa, Ortadoğu ve Kafkasya'yı "dönüşüme uğramış" İstanbul'da sağladıkları korunaklı ve istikrarlı merkez üslerinden kontrol edecek. İstanbul ise kendini uluslararası sermayeye eşsiz emlak olanakları, "zengin" hizmet, turizm ve kültür endüstrisi ürünleriyle sunacak.

Neoliberalizmin Kentleri

21. yüzyıl, dünya düzeyinde nüfusun ağırlıklı bir bölümünün artık kentlerde yaşamaya başladığı, kır ile kent arasındaki dengelerin köklü bir biçimde dönüşüme uğradığı kent ve barınma sorunlarının yeni birikim modelleri eşliğinde merkezi bir önem kazandığı yeni bir evreyi temsil etmekte. Yalnızca Türkiye örneği bile başlı başına bir gösterge.

Zira, 1945'te ülke nüfusunun yüzde 18,3'ü kentlerde yaşarken, bu oran 2000 yılında yüzde 60 seviyesine ulaşmış durumda artık.

Kapitalist üretim ilişkilerinin hükümranlığı altında ve özellikle de 1970'lerle birlikte öne çıkan neoliberal üretim süreçlerinin belirleyicilik kazandığı kentler, - ama özellikle de gelişmekte olan ülkeler olarak adlandırılan emperyalizme bağımlı çevre ülkelerdeki kentler - kapitalist ekonomi politiğin doğal bir sonucu olarak sosyal ve siyasal temelde eşitsizliği derinleştiren bir görünüm ortaya çıkarmış durumda.

Metropolleşmiş kentlerin sayısındaki artışla beraber, orta ve küçük ölçekli

kentlerdeki gelişme dinamikleri de giderek bu tip kentlerin ekseninde belirlenmekte. Kentlerdeki işsizlik, sağlıksız konut alanlarına sıkışıp kalan kalabalık yığınların, özellikle Latin Amerika ve Asya kentlerindeki sokaklarda, meydanlarda ve parklardaki umutsuz evsizlerin artışına rağmen, büyük çaptaki kentsel dönüşüm projeleri hız kesmemekte, “tasarımın ve konseptin” öne çıktığı arayışlar, sınıfsal çelişkilerdeki acımasız eşitsizliği gizlemek istercesine çoğalmakta. Çözümsüz hale gelmiş ev ve iş sorunuyla sağlık ve güvenlikten yoksun bir kentsel çevrede yaşayan, yok sayılmış sınıfın temsilcileri açınsdansa estetik ve ekonomik açıdan dönüştürülmüş kentler şiarı, barınma hakkını kaybetmekten başka bir anlam taşımıyor.

Daha önceki tüm kentsel dönüşüm aşamalarında da yaşandığı gibi kent sürecinin bu en son ve köklü genişlemesi de derin yaşam biçimi dönüşümlerini beraberinde getirdi. Artık,

...kent yaşamının kalitesi kentin kendisi gibi, tüketimcilik, turizm, kültürel ve bilgi temelli endüstrilerin kent ekonomi politiğinin büyük çehreleri haline geldiği bir dünyada bir mal haline geldi. Hem tüketici alışkanlıklarında hem de kültürel biçimlerde pazar nişleri oluşturmayı cesaretlendirmeye duyulan post-modern tutku çağdaş kent deneyimini, paranız olduğu sürece, bir seçenek özgürlüğü havasıyla çevreliyor. Alışveriş merkezleri ve çok katlı fast-food ve zanaatçı pazaryerleri gibi hızla çoğalıyor. Şimdi elimizde olan, kent toplumbilimcisi Sharon Zukin'in ortaya koyduğu gibi, “kapuçino ile uzlaştırmadır”. Birçok alanda egemenliğini sürdüren tutarsız, donuk ve sıkıcı banliyö arazi gelişmesi bile şimdi kendi panzehirini, kent rüyasını doyurmak için topluluk ve butik yaşam tarzlarının satış çığırkanlığını yapan “yeni kentçilik” hareketinden sağlıyor. Bu, içinde, yoğun sahiplenici bireyciliğin neoliberal etiğinin ve bunun akrabası olan toplu eylem biçimlerinden siyasi vazgeçişin insan toplumsallaşması için şablon haline geldiği bir dünyadır.(1)

Türkiye’de Kent Politikaları

Bugünün Türkiye’si, kentsel yarılma ve gecekondu sorunuyla; yoksulluğun

derinleşip yaygınlaşan biçimleriyle, bölgeler arası ekonomik eşitsizlikleri, etnik sorunları, cinsler arası eşitsizlikleri ve doğal yıkımları bir mukadderat olarak kanıksatan bir çarpılmayla yüz yüze. Avrupa düzeyinde en düşük ücretler karşılığında en ağır çalışma koşullarına maruz kalan bu toprakların emekçileri açısından, gündelik hayatlarını her türlü alt yapıdan yoksun kentlerde bir kabus lmi izler gibi geçirmelerini sağlayan bu kentsel çarpılma, aynı zamanda sorunun yerel yönetimlerce ve neoliberal politikaların uygulayıcılarınca ileri sürüldüğü gibi salt teknik bir sorun olarak ele alınamayacak kadar kritik ve bütünlüklü bir sorun olduğunu ortaya koymakta.

Türkiye’de 1950’lerden itibaren ağırlık kazanan emperyalizme bağımlı kapitalist birikim modeli, temelde ve öncelikle ucuz işgücü kaynaklarından yararlanmaya ihtiyaç duymuş, bu ihtiyaç ağırlıkla kırsal bölgelerden göç yoluyla karşılanmaya çalışılmıştır. Ne var ki, ülkenin gecikmiş kapitalizmi ve uluslararası rekabetteki zaafı nedeniyle geleceğin işçisi olarak kırlardan akan bu göçmen yığınların en temel ihtiyaçları için ne sermaye ne de devlet tarafından hiçbir kaynak ayrılmamıştır.

Bu çarpık ve plansız sanayileşme modeli sayesinde Türkiye kentleri, bölgesel dengesizlikler içinde gelişti ve kapitalist merkezlerin ekonomik ihtiyaçları temelinde büyüdü. Başlıca sanayi merkezlerinin, İstanbul ve Marmara Bölgesi’ne yığılması ya da İzmir’in geçirdiği türden hızlı ve çarpık sanayileşme süreci, gerçekte ithal ikameciliğe dayalı bir sanayileşme modelinin yansımalarından başka bir şey değildir. Bu durum, başlıca sanayi bölgelerindeki kentsel gelişmeyi de tümüyle dışa bağımlı bir eksene sürüklemiştir. Türkiye’nin önemli kentleri, Batı kapitalizminin ihtiyaçlarını gidermek noktasında işlevler üstlenmeye mahkum edilmişlerdir.

Etkisi ağırlaşarak günümüze miras kalan, alt yapısı günümüzde tümüyle kilitlenmiş sağlıksız kentler ve çarpık kentleşme olgusu, bu süratli ve çarpık sanayileşme sürecine endeksli yerleşim politikasının bir sonucudur. İstanbul, Bursa ve İzmir gibi tarihsel zenginlikleri geçmiş yüzyıldan miras almış kentlerde, kültürel dokunun başlıca öğeleri acımasızca imha edilmiş; ortaya yeşil alan yoksunu, alt yapısı tümüyle kilitlenmiş sağlıksız kentler çıkmıştır. Bu ucubeleşmiş

kentsel görünümün başlıca sonucu ise özellikle kentlerde birikmiş emekçi yığınların yaşam kalitelerindeki yıllara yayılan belirgin düşüştür.

AKP tipi Neoliberal belediyecilik

12 Eylül 1980 askeri darbesi marifetiyle ve zor yoluyla yürürlüğe konan toplumsal ve ekonomik dönüşüm projesiyle birlikte neoliberalizmin “güneşi” Türkiye’nin ufkunda belirir. Böylelikle Türkiye’nin dünya ile ekonomik ve siyasal düzlemde “entegrasyonu” ancak serbest piyasanın mutlak hakimiyetiyle söz konusu olabilecektir. Hemen tüm siyasal ve ekonomik alanlar piyasanın mutlak hakimiyetine terk edilecek, gümrük ve korumacılık duvarları kaldırılacak, sermaye giriş çıkışlarındaki kontrole son verilecektir. Türk tipi neoliberalizmin kentsel ve kamusal düzlemde başlıca yansıması ise, kamuya dönük hizmet ve mal üretimlerinin özelleştirilmesi/ticarileştirilmesi olmuştur.

Geride kalan 30 yıl boyunca sermayenin ihtiyaçları doğrultusunda ve sistematik bir biçimde, kentsel dönüşüm projelerinin zeminini hazırlayacak yerel ve merkezi politikalar hayata geçirildi. Tüm bu düzenlemeler, yeni bin yılın başında “dünya pazarlarına açılma ihtiyacı” düsturuyla bütünleştirilmiş durumdaydı.

Her ne kadar, neoliberal belediyecilik anlayışının kökleri Özal hükümetine ve Refah Partisi yönetimlerine dek uzansa da, kabul etmek gerekir ki bu doğrultudaki en cesur, kapsamlı ve vurucu darbeler AKP hükümeti ve yerel yönetimleri döneminde gündeme geldi. AKP tipi neoliberal belediyecilik anlayışının başlıca belirleyeni ise, 2000’li yıllar boyunca Türkiye’nin dış finans kaynaklarına olan bağımlılığıydı.

Bu anlayışın merkezinde, kent arsaları ve bu arsalar üzerinde gerçekleştirilen spekülasyon yer alıyordu. Yabancı sermayenin İstanbul’a daha kapsamlı nüfuz etmekteki şevki, AKP yönetimleri ve burjuvazi tarafından eşsiz bir fırsat olarak algılanmış, başlıca kâr getiren yatırım alanlarından biri olarak sermaye; emlak ve inşaat sektörlerinde yoğunlaştıkça “dönüşüm projelerinin” çapı da genişlemişti.

İstanbul gibi doğal sınırlarına dek yapılaşmış bir kentte yatırım yapmayı kârlı hale getirecek merkezi alanlar nasıl yaratılabilir sorusunun yanıtı için bu alanlara üşüşen ulusal ve çok uluslu rmaların yer seçimlerini ve bu alanların dağılım özelliklerini incelemek, kentsel dönüşüm planlarıyla ilgili dağılım haritalarına bir göz atmak yeterli olacaktır.

Merkezi ve tümüyle organize bir şekilde üretildiği belli olan dönüşüm projeleri, anlaşıldığı kadarıyla, mevcut alanlar arasında daha yüksek kârlılık oranları sağlayacak arazileri yıkarak yeniden yapılandırmayı öngörmekte. Anadolu yakasında Gülsuyu ve Gülsuyu gibi Marmara Denizi'nin manzarasına hakim alanlar ve 1 Mayıs Mahallesi türünden direniş potansiyeli taşıyan bölgelerin etrafları finans kuruluşlarının emlak yatırımlarıyla kuşatılmakta, Maslak hattının finans ve ticaret merkezine dönüştürülmesiyle benzer bir politika, Avrupa yakasında 1940'lı yıllarda bölgeyi kuşatan fabrikaların ve üniversitelerin işgücünü karşılayan Derbent, Baltalimanı, Armutlu gibi alanlara kaydırılmaktadır.

Planın yapısal dönüşüm hede doğrultusundaki önemli bir politikası ise tek merkezli yapıdan çok merkezli bir yapıya geçerek, Anadolu ve Avrupa yakasında çekim merkezleri ve gelişme alanları oluşturmak... Avrupa Yakası'nda Çekmece'nin batısında, Anadolu Yakası'nda ise Sabiha Gökçen Havalimanı'nın doğusunda kalan alanlar, yeni çekim merkezleri ve gelişme alanları olarak tanımlanmakta, İstanbul'un güneyine lineer olarak yayılan bir mekansal dönüşüm öngörülmektedir. Marmaray'ın da dahil olduğu raylı sistem ve deniz taşımacılığı ulaşım projelerinin de bu mekansal dönüşümü destekleyen tamamlayıcı projeler olarak düşünüldüğü anlaşılmaktadır.(2)

Dahası Kartal, Başbüyük, Sultanbeyli türünden uç alanların yanı sıra, tarihi yarımada olarak adlandırılan İstanbul'un merkezi noktalarında da hummalı bir dönüşüm faaliyeti gündemdedir. Zeytinburnu, Tarlabaşı, Sulukule gibi yoğun iç göçe maruz kalmış ve kent merkezine hayli yakın alanlarda "tarihi dokuyu yeniden dönüştürmek" doğrultusunda bir atak kısa sürede hayata geçmiştir. Haliç kıyıları boyunca tarihi değer taşıyan binalara yerleştirilen Kadir Has ve Bilgi Üniversiteleri kongre turizmi ve kültür endüstrisi merkezli planların Truva atına dönüşmüş; Fener, Balat, Gedikpaşa, Samatya türünden tarihi semtler alt

sınıflardan temizlenerek orta ve üst sınıflara açılacak “soylulaştırılmış” bölgeler olarak değerlendirilmiştir. Bu alanların dönüştürülmesi doğrultusunda yerel yönetimlerle işbirliğine girecek düzeyde maddi olanağa sahip olmayan yığınlar, Sulukule örneğinde görüldüğü gibi, yarattıkları kültürel dokuyla birlikte bu alanları soylulaştırmaya soyunmuş sermayenin insafına terk etmeye zorlanmaktadır.

AKP'nin neoliberal belediyecilik anlayışı gereği, artık merkezi kent arsaları sermaye tarafından terör, uyuşturucu ve sefalet batağından sıyrılmış “steril” alanlar yaratmak adına “kentsel dönüşüm” uğratılacak alanlar olarak ilan edilmiş, emekçilerin barınma alanları ise kent periferisine taşınmaya mâhkum edilmiştir.

TOKİ açın halinden anlar mı?

Bize göre terörün arkasında gecekondulaşma var... Gecekondulaşmanın bitmesi için üniversiteler, meslek odaları, sermaye grupları destek vermeli... 2008 yılında İstanbul'da her bölgeye gireceğiz. Belediye yapmak istiyorsa belediyeye yetki verilecek, TOKİ yapmak istiyorsa belediyeler TOKİ'nin önünü kesemeyecek.(3)

Bir savaş ilanından farksız bu sözlerin sahibi TOKİ Başkanı Erdoğan Bayraktar, yalnızca uygulanmakta olan “Dönüşüm Planının” çeperini berrak bir biçimde ortaya koymamakla kalmamakta; ayrıca bu planın geniş kesimler nezdinde yaratacağı in ali savuşturabilmek için bir meşrulaştırma çabasına da girişmekte. Dönüşüm projelerinin başlıca ortağı olan ve geniş yetkilerle donatılan TOKİ, sistematik bir biçimde kamu arazilerinin gecekondularca “haksız işgaline” son verileceğini, böylelikle bu marjinal bölgelerde yoğunlaşan “suç unsurlarının” kentten süpürüleceğini, her bütçeye uygun konutların kendilerince yapılacağını vaat ediyor bugünlerde. Gelin görün ki, var oluş amacı kamu fonları yardımıyla sosyal meskenler inşa etmek olan TOKİ, son yıllarda kendisini tümüyle farklı gelir gruplarına yönelik konut üretmeye hasretmiş durumda. TOKİ'nin 1966 yılından bu yana ürettiği sosyal konut sayısı 1600. Oysa bu kuruluş, son bir kaç yıl içinde önüne koyduğu 50 bin konut hedefini tutturmuş durumda. Belki de sorun tam bu

noktada dgmleniyor. TOKİ sosyal konut üretme amacını son yıllar içinde ve tümüyle stratejik bir plan doğrultusunda değiştirmiş durumda. Tam da bu bilinçli tercihin bir sonucu olarak, büyük olasılıkla yakın bir gelecekte İstanbul çok derin sosyal sorunlarla baş etmek zorunda kalacak.

Sonuç Yerine

Neoliberalizmin yükselişine tanık olduğumuz son 20 yıl içinde, Barselona, Sao Paolo, Mexico City, şangay ve bu trenin son vagonuna atlamayı başaran İstanbul gibi bazı büyük metropoller, "küresel kent olmak" türünden iddialı bir role talip oldular ve hatta uluslararası sermaye tarafından doğrudan bu role zendirildiler, kıyası bir rekabet merkezine dnştrldler. Oysa bugünlerde yaşanan derin ekonomik krizin istihdama, ucuz borçlanma ve kredi sistemine vurduğu darbe ve çoğu finansal spekülasyonlar üzerinden kazanç sağlamış yatırımcıların krizle birlikte uğradıkları ciddi kayıplar göz önüne alındığında "finansal merkez", "küresel kent" türünden rollere soyunan bu kentlerin ufkunu koyu bir belirsizliğin kaplamakta olduğu açıkça anlaşılacaktır.

Kentlerde birikmiş emekçi sınıflar ve kent halkları açısından derinleşen bir eşitsizliğin kaynağına dönüşen ve temelde spekülasyona ve kazanılmış hakları yağmalamaya dayalı kentsel dönüşüm projelerinin, sınıfsal gerilimi ve çatışmayı kışkırtacağını öngörmek için kâhin olmaya gerek yok. Tam da bu nedenle bu dönüşümün hayata geçirilmeye çalışıldığı kapitalist kentlerde, yerel yönetimler ve burjuvazi otoriterleşme eğilimine girmekte. şimdi bir yandan, bu kentler gerekli altyapı ve kapsayıcılıktan yoksun ve daha otoriter bir şekilde yönetilirken, diğer yandan egemen sınıflar topyekn güven duygusu yaratan dışa kapalı refah adacıkları oluşturup, tahkim etmekle meşgller.

Temmuz 2009

Dipnotlar:

1.) Hilde Nafstad vd., "Ideology and Power: The Influence of Current Neoliberalism in Society", *Journal of Community and Applied Social Psychology*, Cilt 17, Sayı 4 (Temmuz 2007), s. 313-27.

2.) Mustafa Sönmez, *İstanbul'u "planlı" satarken Anadolu'yu kurutmak*, 3 Haziran 2007, bak.: http://www.sendika.org/yazi.php?yazi_no=11596

3.) Bak.: <http://www.nethaber.com/Ekonomi/44713/TOKI-baskani-Parasi-olmayani-Istanbul-dan-uzak-tutmanin>.